

DOI: [10.32702/2307-2105-2019.10.81](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.10.81)

УДК 658: 330.34

*О. О. Юшкевич,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту і підприємництва,
Державний університет «Житомирська політехніка»
ORCID ID. 0000-0002-6906-5799*

СТИМУЛЮВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ДО ПІДВИЩЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ

*О. Yushkevych
PhD in Economics, Associate Professor
Zhytomyr Polytechnic State University*

STIMULATION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES TO INCREASE THE ENVIRONMENTAL RESPONSIBILITY OF AGRIBUSINESS

В статті уточнено зміст поняття екологічна відповідальність для рівня сільськогосподарського підприємства з акцентом на збереження балансу економічних та екологічних інтересів у процесі господарської діяльності. Окреслено функції екологічної відповідальності: стимулююча, компенсаційна, превентивна. З позиції соціальної та екологічної відповідальності, сільськогосподарські підприємства розподілено на ті, що здійснюють органічне виробництво та ті, які займаються вирішенням екологічних проблем заради створення позитивного іміджу. Побудовано схему виникнення екологічного збитку сільськогосподарських підприємств з метою вчасного його попередження та підвищення екологічної відповідальності.

Залежно від ресурсних можливостей розвитку сільськогосподарських підприємств запропоновано виділяти три рівні їх стимулювання до підвищення екологічної відповідальності: базовий, розширений, комплексний.

Визначено пріоритетні напрями посилення екологічної відповідальності через інструменти, що стимулюють екологоорієнтований розвиток сільськогосподарських підприємств: спеціальні фінансові та кредитні важелі; зелені державні закупівлі; участь сільгоспвиробників у маркетингу екологічних технологій; впровадження банками програми оцінки впливу проектів на навколишнє середовище або врахування необхідності інвестицій в охорону навколишнього середовища.

The article clarifies the meaning of the environmental responsibility concept for the level of agricultural enterprise with an emphasis on maintaining the balance of economic and ecological interests in the process of economic activity. The functions of environmental responsibility are outlined: stimulating, compensatory, preventive. From the standpoint of social and environmental responsibility, agricultural enterprises are divided into those that perform organic production and those that deal with environmental problems in order to create a positive image. The scheme of

occurrence of ecological damage of agricultural enterprises is formed for the purpose of its timely prevention and increase of environmental responsibility.

Depending on the resource capabilities of agricultural enterprises development, it is proposed to distinguish three levels of their stimulation to increase environmental responsibility: basic (minimum set of characteristics for socially and environmentally responsible behavior); extended (basic + development of partnerships taking into account diverse socio-economic interests); comprehensive (basic + extended + participation of enterprises in financing of social projects and programs whose scope goes beyond the activities of the enterprise). It is proved that the compliance with ecological requirements and the implementation of ecological forms of performing of agricultural business are facilitated by ecological education, upbringing and information support as means of forming environmental responsibility.

The priority directions of strengthening of environmental responsibility through the tools stimulating ecologically oriented development of the agricultural enterprises are defined: special financial and credit levers; green public procurement; participation of agricultural producers in marketing of ecological technologies; implementation of a program for assessing the impact of projects on the environment by banks or taking into account the need for investment in environmental protection.

Ключові слова: *екологічна відповідальність; стимулювання; сільськогосподарське підприємство; екологічний збиток.*

Key words: *environmental responsibility; stimulation; agricultural enterprise; ecological damage.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Екологічні проблеми дедалі більше загрожують не лише тим, хто живе нині, а й майбутнім генераціям сільських трудівників. Кризова екологічна ситуація, що пов'язана, в першу чергу, з Чорнобильською катастрофою створила на значній території України надзвичайно небезпечну для життя та здоров'я людей і навколишнього природного середовища радіаційну ситуацію. Водночас екологічна криза, зазначає академік Міжнародної академії безпеки життєдіяльності М.Т. Бакка, посилюється безвідповідальним ставленням керівників багатьох галузевих міністерств і відомств, виконавчої влади на місцях, контролюючих державних органів, прорахунками у використанні природних ресурсів, відсутністю дійових економічних важелів для ресурсозбереження і охорони природи. Він впевнений, що спеціаліст виробництва, незалежно від посади і професії, відповідає перед державою за доручену йому справу, якщо в коло виконуваних ним завдань включена охорона природи [1, с.7]. Це означає, що подальший розвиток негативних тенденцій в сільському господарстві може призвести до небажаних зрушень в розвитку сільськогосподарських підприємств, не кажучи вже про те, що загроза екологічної катастрофи ставить під сумнів саме існування людини та біосфери. Вирішення багатьох екологічних проблем неможливе без зміни механізму економічного розвитку, що в сучасних умовах часто суперечить інтересам навколишнього середовища. Мова йде про формування таких взаємовідносин у сфері бізнесу, які б відповідали довгостроковим інтересам сталого розвитку й сприяли посиленню екологічної відповідальності сільськогосподарських виробників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми екологічної відповідальності, державні пріоритети в сфері соціальної та екологічної відповідальності визначаються законодавством України зокрема «Про охорону навколишнього природного середовища», «Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року», «Про ратифікацію Кіотського протоколу до Рамкової Конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату» [11], висвітлені в «Національній доповіді Україна про гармонізацію життєдіяльності суспільства у навколишньому природному середовищі» [7], «Стратегічних цілях щодо екологічної та соціальної відповідальності сільськогосподарських підприємств» та спрямовані на посилення ділової дисципліни у сфері виробництва екологічно безпечної продукції, зниження рівнів опромінення селян, підтримку гідних умов праці аграріїв, відновлення виробничої та соціальної інфраструктури територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, зняття з них обмежень щодо виробництва сільськогосподарської продукції [10]. Проте норми вказаних законів не визначають межі екологічної відповідальності та не в змозі врегулювати всі екологічні охоронні відносини. У зв'язку з цим, розвиток екологічної відповідальності сільськогосподарських підприємств у світлі глобалізаційного розвитку є об'єктивним процесом сучасних соціально-економічних відносин та потребують стимулювання.

Формулювання цілей статті - запропонувати пріоритетні напрями щодо стимулювання виробників до підвищення екологічної культури та екологічної відповідальності аграрного бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Екологічні проблеми дедалі більше загрожують не лише тим, хто живе нині, а й майбутнім генераціям сільських трудівників. Це означає, що подальший розвиток негативних тенденцій в сільському господарстві може призвести до небажаних зрушень в розвитку сільськогосподарських підприємств, не кажучи вже про те, що загроза екологічної катастрофи ставить під сумнів саме існування людини та біосфери. Радикальні зміни, що відбуваються в сучасному світі, вимагають значного коригування традиційної системи цінностей. На перший план виходять цінності життя, пошук шляхів та засобів виживання людства за умов прогресуючого погіршення екологічної та соціальної ситуації. У зв'язку з цим, активно здійснюють перегляд традиційного ставлення, як до аграріїв, так і до природи, пошук нових засад подальшого цивілізаційного розвитку, формування нових ідеалів людської діяльності та нового розуміння перспектив розвитку сільськогосподарських підприємств.

Екологічна відповідальність – це комплекс правових та екологічних норм та відносин з відшкодування і запобігання шкоди природному середовищу, суть яких зводиться до збереження балансу економічних та екологічних інтересів у процесі господарської діяльності на основі запобігання, скорочення та відновлення збитку.

Економіко-екологічна відповідальність починається з реального заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, а юридична – при вчиненні правопорушення.

Екологічна відповідальність виконує три функції: стимулюючу, компенсаційну, превентивну. Стимулююча функція проявляється в наявності економічних і правових стимулів, що спонукають до дотримання екологічного законодавства; компенсаційна – спрямована на відновлення шкоди природному середовищу у формі натуральної або грошової компенсації; превентивна – має упереджувальний вплив на суб'єкта шляхом застосування заходів покарання і стягнення збитку.

Погоджуємося з думкою Ю.В. Давидюк, яка констатує, що екологічна відповідальність не має чітко окреслених меж правовими нормами. Вона визначається швидше моральними аспектами і системою цінностей, якими керується економічна діяльність. Автор впевнена, що це елемент економічної культури суспільства. Тому визначає екологічну відповідальність підприємств як добровільно-ініціативну діяльність, націлену на реагування та формування зобов'язань щодо вирішення екологічних, еколого-економічних та соціальних проблем сталого та гармонічного розвитку підприємства в межах системи екологічного менеджменту [2, с. 34].

Реалізація соціальної та екологічної відповідальності тісно пов'язана з екологічною етикою, що покликана доповнити систему формальних правових норм та вимог морально-етичними нормами та принципами. [9].

На конференції, яка відбулася в Ріо-де-Жанейро у 1992 р., було відзначено, що сучасна економіка базується насамперед на такому етичному принципі як моральна відповідальність людини за збереження природи. Людство не повинно управляти природою, воно має навчитись, кооперуватися з її силами з метою гармонійного співіснування всього живого. Можливо, найскладнішим є зосередження уваги до зовнішнього світу, у тому розумінні, що він існує за тими ж правилами, що й людина, і може виживати без насильства над ним.

В сучасних умовах майбутнє належить тим сільськогосподарським підприємствам, які зможуть використовувати природоохоронний потенціал для збільшення власної капіталізації і прибутку. Тому в найближчій перспективі можна прогнозувати вибухове зростання виробництва екологічних товарів і послуг в усіх основних ринкових нішах, дедалі більше зростання кількості екологічно налаштованих покупців, які формують попит на ринку. Це сприятиме активній декларації виробниками екологічної чистоти своїх товарів, а значить, для отримання конкурентної переваги потрібно буде мати відповідність екологічним стандартам. Іміджевим рішенням споживачів буде плата за екологічні інновації.

Фундатором ідеї про те, що цілі бізнесу та суспільства співпадають, слід вважати японського підприємця та менеджера К. Мацусіту. Управління бізнесом, на його думку, не може обмежуватися тільки турботою про організаційний розвиток та отримання прибутку. Воно має базуватися на правильному сприйнятті буття, суспільства і навколишнього світу. Разом з тим, менеджер повинен завжди коригувати свої погляди відповідно до законів природи та суспільства [6]. На нашу думку, особлива увага в такому контексті повинна зосереджуватися на значенні цілей та принципів діяльності сільськогосподарського підприємства, норм і цінностей, що забезпечують напрям його зусиль, встановлюють обмеження його поведінки та сприяють підвищенню мотивації.

Розглядаючи діяльність сільськогосподарських підприємств з позиції соціальної та екологічної відповідальності, слід зазначити, що всі підприємства, які займаються вирішенням екологічних проблем, можна умовно розділити на дві групи:

– сільськогосподарські підприємства, що здійснюють органічне виробництво, які при вирішенні екологічних проблем отримують реальну економічну вигоду через впровадження ресурсозберігаючих зелених технологій (в яких центр витрат перетворюється в центр отримання додаткових доходів);

– сільськогосподарські аграрні формування (агрохолдинги), які займаються вирішенням екологічних проблем заради створення позитивного іміджу, вважаючи, що основна мета їхньої діяльності – отримання прибутку.

Побудована схема виникнення екологічного збитку (рис. 1) дає можливість впорядкувати категорії необхідні для вдосконалення механізму екологічної відповідальності сільськогосподарських підприємств.

Екологічні збитки включають три елементи: реальні збитки (втрати в природному середовищі, природних об'єктах, ресурсах, витратах на відновлення порушеного стану); збитки у вигляді додаткових витрат; збитки у вигляді недоотриманих доходів – втрачена вигода. Екологічний збиток заподіюється майну сільськогосподарського підприємства, його доходам та населенню. Компенсація за екологічні наслідки забруднення є об'єктом економічних розрахунків при відшкодуванні цих збитків. Приводом для компенсації за спричинений екологічний збиток вже тридцять років є наслідки, спричинені глобальною ядерною Чорнобильською аварією, яка внаслідок викиду в навколишнє середовище значної кількості радіонуклідів призвела до несприятливих змін екологічної ситуації, умов проживання населення та можливості отримання екологічно чистої сільськогосподарської продукції.

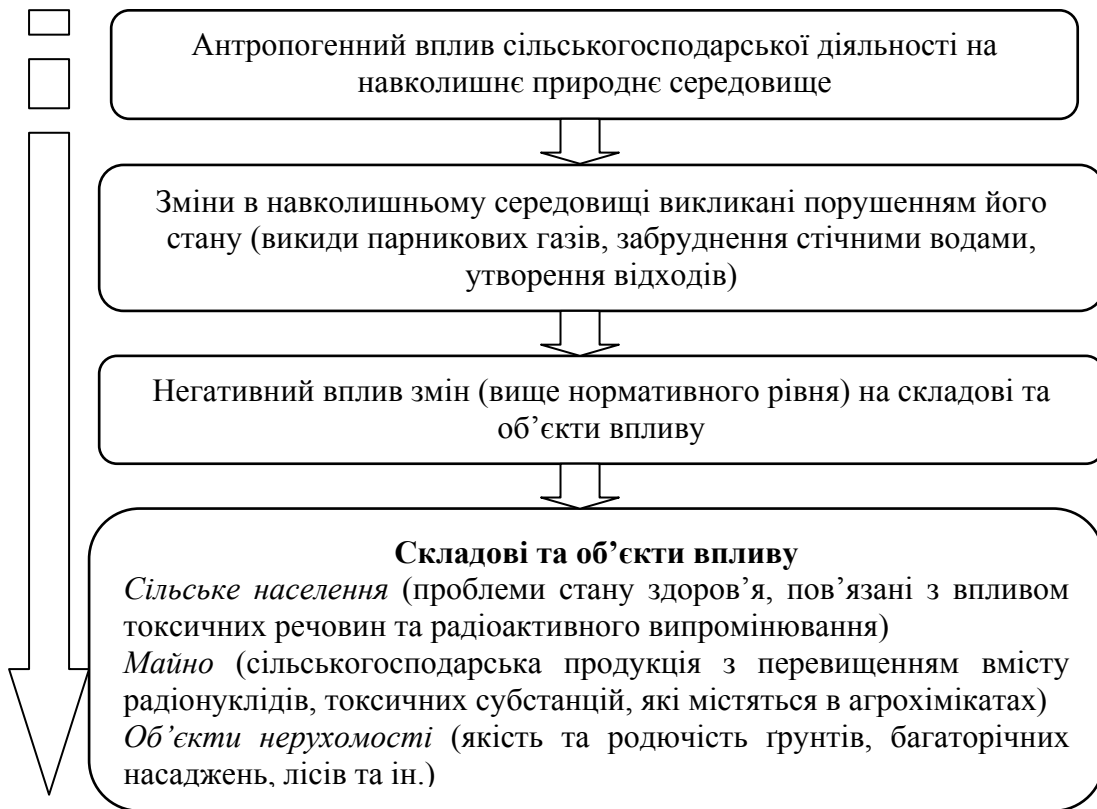

Рис. 1. Схема виникнення екологічного сільськогосподарського збитку
Джерело: авторська розробка

Платежі за забруднення повинні виконувати не тільки компенсаційну, але й превентивну роль. Головним є не ліквідація наслідків забруднення, а усунення причин їх виникнення. Екологічна та соціальна відповідальність в цьому плані визначатиметься розміром інвестицій в природоохоронні заходи.

Основними джерелами впливу на навколишнє середовище сільськогосподарського підприємства є: викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, акустичний вплив, тепловий вплив, забруднення ґрунтів, скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти, розміщення відходів та ін. В сільськогосподарських підприємствах практично відсутня система управління охороною навколишнього середовища, не створена індустрія обробки та використання відходів тваринництва і рослинництва. Неповне використання гною і посліду є серйозним джерелом забруднення навколишнього природного середовища, веде до недобору сільськогосподарської продукції та викликає: підкислення ґрунтів, забруднення прилеглої території, зміну клімату, руйнування озонового шару, підвищення захворюваності населення, зниження біорізноманіття тваринного і рослинного світу.

У 2015 р відбулася Конференція ООН з питань глобальної боротьби зі зміною клімату на планеті. На конференції започатковано механізм перегляду зобов'язань зі скорочення викидів та підписано міжнародну угоду з утримання потепління на рівні критичних 2 °С. Це та межа, від якої можуть розпочатися незворотні та катастрофічні зміни клімату. Кіотський протокол вимагає від України не перевищувати рівня викидів парникових газів 1990 р., тобто усунути прямий зв'язок між економічним зростанням сільгоспвиробників та погіршенням стану навколишнього природного середовища. Цей документ включає такі три ринкові механізми міжнародного співробітництва, метою яких є стимулювання до сталого розвитку за допомогою передачі технологій та інвестицій [4, с.88; 11; 12]:

– механізм чистого розвитку – розвинуті країни інвестують в зелені проекти країн, що розвиваються, через купівлю в них надлишку одиниць національної квоти на викиди;

– механізм спільного впровадження (базується на проектах) – країна, в якій реалізується такий проект, виступає продавцем одиниць скорочення викидів, утворених внаслідок проекту спільного впровадження, а решта партнерів фінансують проект і отримують додаткові дозволи на викиди. Країни, в яких вартість скорочення викидів висока, зацікавлені в реалізації таких проектів в Україні. Свідченням цьому є дані економічних прогнозів, розраховані на основі міжнародних економічних моделей, за якими вартість скорочення парникових газів в індустріально розвинутих країнах знаходиться в діапазоні від 50 до 500 доларів США за тону CO₂, тоді як в Україні вартість таких витрат оцінюється від 5 до 20 доларів США [7, с.77-78];

– механізм торгівлі квотами на викиди – дозволяє продавати іншій країні свою частку невикористаного встановленого протоколом обсягу викидів.

На нашу думку, впровадження перших двох механізмів повинно відкривати перспективи для впровадження механізму міжнародної торгівлі квотами із залученням зелених інвестицій для розвитку сільськогосподарських підприємств. Кошти мають бути спрямовані на проекти зі зниження впливу парникових газів.

Згідно з Національним кадастром антропогенних викидів із джерел і абсорбції поглиначами парникових газів в Україні за 1990-2016 рр., який було прийнято 22 травня 2018 р. на засіданні Міжвідомчої комісії із забезпечення виконання Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, частка сільського господарства в сукупних викидах парникових газів становила у 2016 р. – 9,2% (рис. 2).

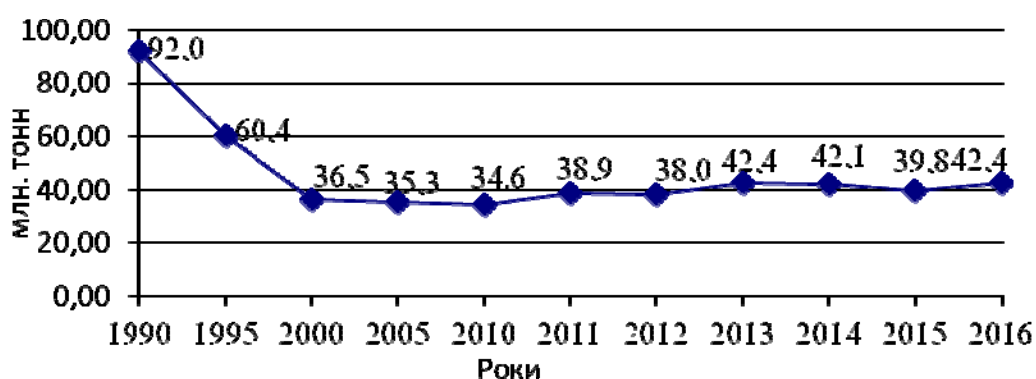

Рис. 2. Динаміка сукупних викидів парникових газів прямої дії в сільському господарстві України за 1990-2016 рр., млн т (в CO₂-еквіваленті)

Джерело: побудовано автором за даними [8; 13]

Основними джерелами викидів в аграрному секторі є ентеральна ферментація та сільськогосподарські ґрунти – 25,3% та 68,0% загальних викидів у секторі в 2016 р. відповідно. Викиди в цьому секторі порівняно з 1990 р. знизилися на 53,9%, але зросли на 6,6% порівняно з попереднім роком та на 7,8% порівняно з 2010 р. [13, р. 9]. Найбільшим забруднювачем сільськогосподарські підприємства вважаються за викидами метану та оксиду азоту, що становило 54,21 і 42,68% у 1990 р. та 28,04 і 70,56% відповідно в 2016 р. [13, р. 164].

Сільськогосподарські підприємства є джерелом емісії парникових газів і системою їх поглинання та зберігання. Надмірна кількість газів, які утворюються у тому числі й у результаті діяльності сільськогосподарських підприємств, утримують сонячне тепло у нижніх шарах атмосфери, внаслідок чого посилюється парниковий ефект. Тому з року в рік знижується величина чистого поглинання CO₂, за аналізований період 1990-2016 рр. – на 53,9%, зі значенням в 2016 р. (42,4 млн. тонн в CO₂-екв.). Особливо критичними були 2008-2011 рр., тоді обсяг чистого поглинання становив від 16,1 до 11,4 млн. тонн в CO₂-еквіваленті при сукупних викидах 2008 р. – 426,1 та 2011 р. – 406,9 млн. тонн в CO₂-екв.

Вважаємо, що основною причиною зниження викидів парникових газів став економічний спад сільськогосподарського виробництва, що був спричинений аварією на Чорнобильській атомній електростанції, розпадом Радянського Союзу та реорганізацією аграрного сектора. В результаті зменшилися площі, на яких вирощувалися сільськогосподарські культури, а отже й обсяги внесення добрив, скоротилося поголів'я худоби та змінилася практика збирання, зберігання та поводження з гноєм. Все це стало передумовою для зростання надлишку квот на викиди парникових газів та можливостями їх продажу на міжнародному ринку. Проте, така квота, аргументують в міжнародних дискурсах, повинна бути блокована, оскільки створена не в результаті діяльності, а за її відсутності. Розвиток механізму торгівлі квотами, на нашу думку, повинен бути наслідком дії механізмів чистого розвитку та проектів спільного впровадження, що передбачають залучення зелених інвестицій для модернізації та збалансованого розвитку сільськогосподарських підприємств в наступні типи проектів для сільського господарства: управління продуктивністю тваринництва, системи поводження з гноєм; покращання структури посівів сільськогосподарських культур; оптимальне використання добрив і перехід на інші види добрив.

Неефективна дія механізму соціальної та екологічної відповідальності є свідченням низького рівня впровадження альтернативних екологічно безпечних технологій, що знаходить свій прояв у великому обсязі накопичення відходів від господарської діяльності сільськогосподарських підприємств.

Напрями заходів зі зниження викидів парникових газів можуть здійснюватися як частина державної політики та в рамках проектів спільного впровадження. Основними з них можуть бути: управління продуктивністю тваринництва; системи поводження з гноєм; оптимальне використання добрив; використання відходів рослинництва як біопалива.

Сільськогосподарські підприємства – відповідальні за заподіяння шкоди, тобто зобов'язані відшкодувати збиток, якщо не буде доведено, що шкода виникла внаслідок негативних зовнішніх ефектів. Оцінка збитку екологічним ресурсам, як правило, проводиться на підставі витрат на їх відновлення. Використовувана офіційна методика не передбачає вибір конкретних заходів, обов'язкових для відновлення, виправлення ситуації та ліквідації наслідків збитку, завданого навколишньому середовищу.

Одним з ключових показників, що відносяться до якісних, є наявність в організаційній структурі підприємства відділу екологічного менеджменту та наявність або відсутність на підприємстві колективного договору.

Враховуючи загальноцивілізаційну тенденцію до зростання важливості екологічної відповідальності бізнесу, великі західні компанії сформували власну політику корпоративної соціальної відповідальності на основі локальної інтеграції територіально близьких компаній з метою розвитку та просування цієї концепції. Вона включає ряд таких обов'язкових елементів, не зважаючи на свою полікомпонентність в різних сферах бізнесу: еколого-соціальна відповідальність; соціально-відповідальна поведінка перед персоналом; соціально-відповідальна поведінка перед суспільством, постачальниками, споживачами; соціальна орієнтація корпоративного управління; корпоративна етика. Компанії, що акцентують увагу на таких нефінансових показниках як якість продукції, кадрова політика, екологічний збиток, нематеріальні активи, отримують переваги як з боку держави, так і з боку суспільства.

У цьому контексті, ми пропонуємо, залежно від ресурсних можливостей розвитку сільськогосподарських підприємств виділити три рівні їх стимулювання (рис. 3).

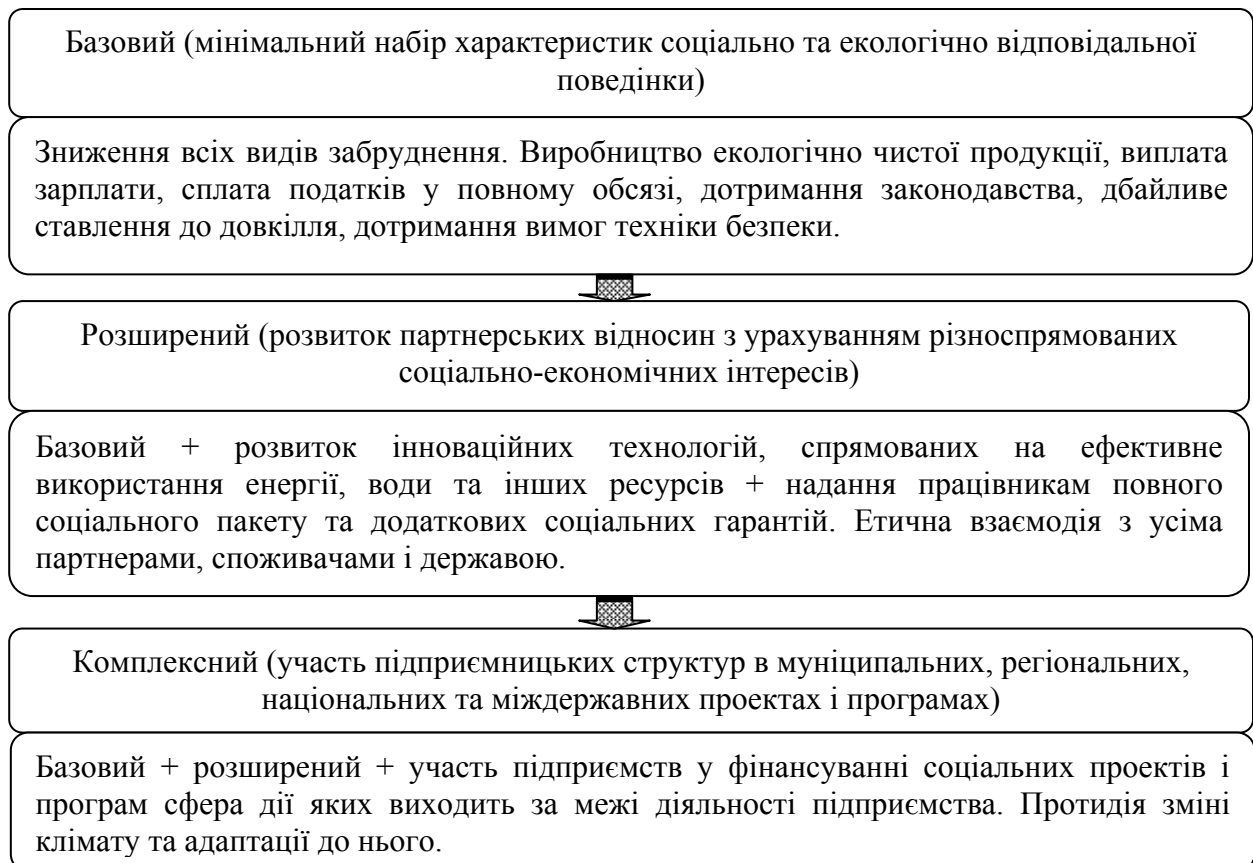

Рис. 3. Рівні стимулювання сільськогосподарських підприємств до підвищення екологічної відповідальності залежно від ресурсних можливостей розвитку

Джерело: авторська розробка

Формування соціальної та екологічної відповідальності сільськогосподарських підприємств – це складний системний багаторівневий процес, який потребує тривалого періоду часу та цілеспрямованих зусиль.

Базовий рівень передбачає неухильне дотримання законодавства сільськогосподарськими підприємствами та приведення своєї діяльності відповідно до норм та принципів закону.

Розширений рівень спрямований на поглиблене вирішення соціально-економічних проблем, що включає розвиток партнерських відносин з урахуванням різноспрямованих соціально-економічних інтересів, поліпшення екологічної ситуації, підвищення якості продукції, розвиток інноваційних технологій, спрямованих на ефективне використання енергії, води та інших ресурсів. Комплексний рівень повинен органічно вписуватися в довгострокову стратегію розвитку сільськогосподарського підприємства і бути спрямованим на активізацію дій підприємства щодо просування принципів соціальної та екологічної відповідальності в рамках муніципальних, регіональних, національних та міждержавних проектів і програм.

Варто зазначити, що однаково важливими для всіх сільськогосподарських підприємств, незалежно від їх розміру та організаційно-правової форми повинні бути відповідальна поведінка стосовно персоналу та зниження негативних екологічних впливів. Інтеграція екологічних і соціальних аспектів дозволить сільськогосподарським підприємствам розширити горизонти прогнозування розвитку в умовах фінансових та екологічних ризиків, що створить передумови для стійкого довгострокового розвитку агробізнесу.

Екологічна грамотність селян повинна стати головною умовою дотримання екологічно обгрунтованого господарювання. Це сприятиме активній участі сільської громади в експертизі запропонованих державними відомствами господарських проектів, що враховуватимуть санітарно-гігієнічні, а не політичні та бізнес-економічні норми. Для результативного регулювання необхідна всебічна оцінка, постійне коригування та зворотній зв'язок. Екологічне інформаційне забезпечення сільськогосподарських підприємств повинно сприяти дотриманню екологічних вимог та впровадженню екологічних форм ведення бізнесу. Інтернет, друкована та електронна кореспонденція, брошури та семінари повинні стати домінуючими інформаційними ресурсами в отриманні методологічних настанов, що подані в найбільш доступному і економічно обгрунтованому вигляді.

Одним з головних засобів формування екологічної відповідальності в розвитку сільськогосподарських підприємств повинна стати система екологічної освіти та екологічного виховання. У міжнародних глобальних програмах зазначено, що вдосконалюючи здатність населення отримувати та використовувати інформацію, освіта спонукає людей до розуміння самих себе та навколишнього світу, збагачує їхній розум, поширюючи їхній досвід та вдосконалюючи вибір, який вони роблять як споживачі, виробники та громадяни [5]. Освіта зміцнює їхню здатність втілювати свої бажання, підвищувати продуктивність своєї праці й потенціал для досягнення більш високого рівня життя. Інтелектуалізація праці дозволить скоротити обсяг ресурсів, що споживаються, за рахунок повторного використання, рециркуляції та ефективного управління матеріалами і енергією для підтримки і поліпшення якості навколишнього середовища і заощадження ресурсів. Розвиток сільськогосподарських підприємств в напрямі виробництва, реалізації та споживання органічної продукції сприятиме захисту навколишнього середовища та підвищенню продуктивності всіх видів ресурсів, включаючи клімат, біорізноманіття, ландшафти, повітря і водні ресурси.

Впровадження механізму екологічної відповідальності в Україні потребує подальшого встановлення більш уніфікованих положень екологічної відповідальності і в Директиві 2004/35/ЄС, а саме [3, с. 31.]:

- переорієнтація відповідальності на відновлення довкілля, а не лише на покарання забруднювача;
- пріоритет вжиття запобіжних і відновлюваних заходів особою, яка заподіяла шкоду довкіллю, та покриття нею витрат на проведення цих заходів, запровадження прямої (об'єктивної) відповідальності за шкоду, заподіяну довкіллю;
- визначення обсягу екологічної шкоди з огляду на вартість заходів, необхідних для відновлення природних ресурсів до вихідного стану, та на основі аналізу еквівалентних ресурсів.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. На підставі вищевикладеного вважаємо, що важливість інституту екологічної відповідальності полягає в логічному узгодженні інтересів усіх суб'єктів аграрної сфери – сільськогосподарського підприємства, населення, громадських організацій, органів державної та виконавчої влади з метою забезпечення соціально-економічного розвитку. Таким чином, екологічна відповідальність є взаємозалежною з економічною ефективністю і соціальною активністю сільськогосподарського підприємства.

У зв'язку з цим вважаємо, що з метою посилення екологічної відповідальності доцільно стимулювати екологоорієнтований розвиток сільськогосподарських підприємств через:

- спеціальні фінансові та кредитні важелі – стимулювати виробництво екологічних товарів і розвиток сфери екологічних послуг;
- державні закупівлі – зростання екологічного ринку формуватиме відповідний попит внаслідок ефективних, дешевих, практичних екологічних рішень, запропонованих сільськогосподарськими виробниками;
- безпосередню участь сільгоспвиробників у маркетингу екологічних технологій;
- впровадження програми оцінки банками впливу проектів на навколишнє середовище або врахування необхідності інвестицій в охорону навколишнього середовища. Розробка екологічного оціночного блоку є важливою складовою для отримання кредитів міжнародних фінансових інститутів.

Список використаних джерел.

1. Бакка М.Т. Екологія та захист ноосфери: Навч. посібник / М.Т.Бакка, О.А. Пирський. – Житомир.: РВВ ЖІТІ, 1998. – 236 с.

2. Давидюк Ю.В. Формування екологічної відповідальності промислових підприємств / Ю.В. Давидюк // Менеджмент суб'єктів господарювання: проблеми та перспективи розвитку : колективна монографія / за заг. ред. д.е.н., проф. Тарасюк Г.М. – Житомир : ЖДТУ, 2012. – С. 31 – 45.
3. Екологічна відповідальність: досвід ЄС та можливості для України». Аналітичний документ. - Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля», 2018. - С. 31. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.rac.org.ua/uploads/content/447/files/webenvironmental-liabilityua2018.pdf>
4. Жарова Л. Економічні механізми Кіотського протоколу: можливості та загрози для України / Л. Жарова // Економіка України. – 2009. - № 4. – С.86 – 92.
5. Звіт про світовий розвиток. Важке завдання розвитку. – К.: Абрис, 1994. – 240с.
6. Matsushita K. (1997), My Management Philosophy // The Matsushita Perspective. – Kyoto, p.21.
7. Национальный доклад Украины о гармонизации жизнедеятельности общества в окружающей природной среде. Специальное издание к 5-й Общеєвропейской конференции министров окружающей среды «Окружающая среда для Европы» // Ответственный руководитель разработки В. Я. Шевчук. – К.: ООО «Новый друк». – 2003. – 132 с.
8. Национальный кадастр антропогенных выбросов из источников и абсорбции поглотителями парниковых газов в Украине за 1990 – 2013 р.р. – К.: Министерство экологии и природных ресурсов Украины, 2015. – 569 с.
9. Основи загальної екології: підручник / Г.О Білявський М.М. Падун, Р.С. Фурдуй – 2-ге вид. зі змін. – Київ: Либідь, 1995. – 368с.
10. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України. – № 2818-VI від 21.12.2010 // Голос України. – 14.01.2011. – № 6
11. Про ратифікацію Кіотського протоколу до Рамкової Конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату: Закон України. – № 1430-IV від 04.02.2004 // Відомості Верховної Ради України від 07.05.2004. – 2004. - № 19. – ст. 261.
12. The Mechanisms under the Kyoto Protocol: Emissions Trading, the Clean Development Mechanism and Joint Implementation. Dostopno na: http://unfccc.int/kyoto_protocol/mechanisms/items/1673.php.
13. Ukraine's greenhouse gas inventory 1990-2016. Annual National Inventory Report for Submission under the United Nations Framework Convention on Climate Change and the Kyoto Protocol. Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine (2018), Kyiv, p.519. Dostopno na: https://menr.gov.ua/files/docs/Zmina_klimaty/Ukraine_NIR_2018%20project.pdf.

References.

1. Bakka, M.T. and Pyrs'kyj, O.A. (1998), Ekolohiia ta zakhyst noosfery [Ecology and protection of the noosphere], RVV ZhITI, Zhytomyr, Ukraine.
2. Davydiuk, Yu.V. (2012), “Formation of ecological responsibility of industrial enterprises”, Menedzhment sub'iektiv hospodariuvannia: problemy ta perspektyvy rozvytku [Business management: problems and prospects of development], ZhDTU, Zhytomyr, Ukraine pp. 31 – 45.
3. Suspil'stvo i dovkillia (2018), “Environmental responsibility: EU experience and opportunities for Ukraine”, available at: <http://www.rac.org.ua/uploads/content/447/files/webenvironmental-liabilityua2018.pdf> (Accessed 10 Oct 2019).
4. Zharova, L. (2009), “Economic mechanisms of the Kyoto Protocol: opportunities and threats for Ukraine”, Ekonomika Ukrainy, vol.4, pp. 86 – 92.
5. Abrys (1994), Zvit pro svitovyy rozvytok. Vazhke zavdannya rozvytku [World Development Report. A difficult task of development], Abrys, Kyiv, Ukraine.
6. Matsushita, K. (1997), My Management Philosophy, The Matsushita Perspective, Kyoto, Japan.
7. Shevchuk, V. Ya. (2003), “National report of Ukraine on the harmonization of the life of society in the natural environment”, Spetsyal'noe yzdaneye k 5-j Obscheevropejskoj konferentsyy mynystrov okruzhaiuschej sredey «Okruzhaiuschaia sreda dlia Evropy» [Special edition for the 5th Pan-European Conference of Environment Ministers “Environment for Europe”, ООО «Novyj druk», Kyiv, Ukraine.
8. Ministry of Environment and Natural Resources of Ukraine (1995), Natsyonal'nyj kadastr antropohennykh vybrosov yz ystochnykov y absorbtsyy pohlotyeliamy parnykovykh hazov v Ukrayne za 1990 – 2013 r.r. [National inventory of anthropogenic emissions from sources and removals by sinks of greenhouse gases in Ukraine for 1990-2013], Ministry of Environment and Natural Resources of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
9. Biliavs'kyj, H.O. Padun, M.M. and Furduj, R.S. (1995), Osnovy zahal'noi ekolohii [Fundamentals of general ecology], 2-d ed., Lybid', Kyiv, Ukraine.
10. Verkhovna Rada of Ukraine (2011), The Law of Ukraine “About the Basic principles (strategy) of the state ecological policy of Ukraine for the period till 2020”, Holos Ukrainy, vol. 6
11. Verkhovna Rada of Ukraine (2004), The Law of Ukraine “Ratification of the Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change”, Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol.19, st. 261.
12. UNFCCC (2020), “The Mechanisms under the Kyoto Protocol: Emissions Trading, the Clean Development Mechanism and Joint Implementation”, available at: http://unfccc.int/kyoto_protocol/mechanisms/items/1673.php (Accessed 10 Oct 2019).

13. Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine (2018), “Ukraine’s greenhouse gas inventory 1990-2016. Annual National Inventory Report for Submission under the United Nations Framework Convention on Climate Change and the Kyoto Protocol”, available at: https://menr.gov.ua/files/docs/Zmina_klimaty/Ukraine_NIR_2018%20project.pdf (Accessed 10 Oct 2019).

Стаття надійшла до редакції 20.10.2019 р.